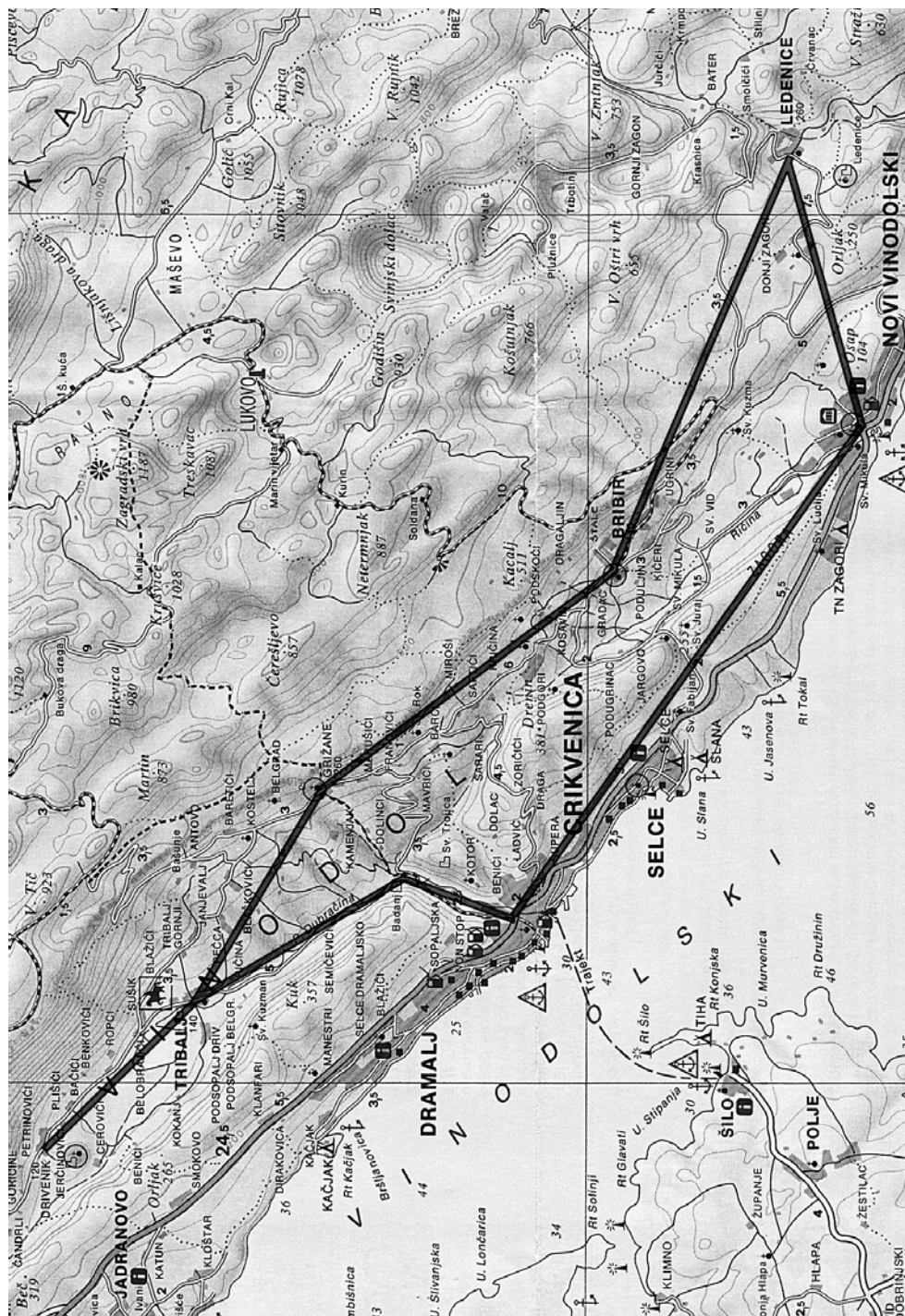

Itinerer izleta

Sanja Škrgatić

IZLETNIČKA TURA "FRANKOPANSKI VINODOL"

UVODNE NAPOMENE

Kulturno naslijeđe svjedoči o trajanju jednog naroda. To je dokaz povijesnih, gospodarskih, umjetničkih i inih dosega ili općenito civilizacijske zrelosti jedne zajednice. To je svojevrsni dokaz i potvrda naše vrijednosti. Što je naslijeđe bogatije i što se više razlikuje od drugih, to je zanimljivije i dragocjenije. U uvjetima suvremene globalizacije važno je znati ga očuvati i na najbolji način predstaviti.

U promociji kulturnog blaga najčešće glavnu ulogu ima turizam. Još od svojih početaka ova se gospodarska grana prvenstveno temeljila na kulturi. Sjetimo se samo egipatskih piramida ili atenske Akropole. Umjetnost prošlih epoha i do danas je ostala snažan pokretač i razlog za putovanje. Ipak, sve je više onih koji ne žele odabrati samo jedan, nego više raznovrsnih sadržaja ukomponiranih u jedan turistički aranžman pa se uz već uobičajene rekreativne programe traže glazbeni, plesni, gastronomski, likovni, povijesni i drugi sadržaji. Tako se turizam i kultura sve više prožimaju. Možemo ustvrditi da je kultura, općenito uzevši, jedan od glavnih preduvjeta turizma i njegova najvažnija odrednica. Djelatnim međuodnosom ove dvije kategorije unapređuje se kulturni ambijent određene sredine. Ta poticajna veza povoljno se odražava na mnogim područjima, od zaštite i unapređenja kulturne baštine, turističke promocije, do revitalizacije gospodarstva, prije svega malog poduzetništva i općeg ekonomskog prosperiteta sredine.

Jedna od najčešćih zamjerki upućenih našem turizmu tiče se slabe izvanpansionske ponude koja po kvaliteti, a osobito po raznovrsnosti, nije sukladna realnim mogućnostima, osobito prirodnim i kulturnim potencijalima. Samo uporniji turisti pokušavaju sami otkriti neku zanimljivost i čude se što ne pružamo konkretnije i iscrpnije podatke o svojoj povijesti, o spomeničkim objektima, o gastronomiji ili o prirodnim rijetkostima. Doista se moramo upitati kako će strani posjetitelj doznati nešto o određenoj destinaciji ako mu to samo ne prezentiramo. Može se čak steći dojam da iz nekih razloga želimo sakriti vlastite korijene.

KONCEPCIJA KULTURNOG ITINERARA

Prethodno iznijete postavke bile su polazište za koncipiranje jednog kulturnog itinerara koji je trebao povezati turistička središta u priobalju (Crikvenička i Novljanska rivijera) sa starijim povijesnim gradovima u Vinodolu. Tako je nastala izletnička tura nazvana »Frankopanski

Vinodol«, prije svega, kao doprinos skromnoj turističkoj ponudi priobalnih rivijera. Uz promicanje kulturnog identiteta ovog kraja, tura je trebala pridonijeti zaštiti i očuvanju sve ugroženije kulturne baštine, za što se iz proračunskih izvora osigurava premalo novca.

Samo letimičan pogled na povijest ovog kraja otvara niz zanimljivih tema koje se mogu osmisлити i uobličiti u kvalitetan turistički proizvod. Izletnička tura "Frankopanski Vinodol"¹ osmišljena je kao spoj stvarnosti i magije, povijesti i legende, graditeljstva, književnosti, gastronomije, slikarstva... Na dva općepoznata pojma: Vinodolu i Frankopanima stvorena je priča o ljepoti, životnoj borbi i ustrajnosti. Izlet obnavlja uspomenu na slavne dane Vinodola i na Frankopane, čuvenu hrvatsku plemićku obitelj koja je tijekom srednjega vijeka vladala vinodolskim posjedom i ostavila neizbrisive tragove u kulturnoj i gospodarskoj slici našega kraja i cijele Hrvatske.

"Frankopanski Vinodol" predstavlja ne samo jednu temu. On povezuje različita područja, od povijesti i arheologije do gastronomije i pjesništva. Uz pomoć raznih tema uključenih u izlet povezuje se prošlost i sadašnjost. Izlet prezentira bogatstvo raznovrsnosti što su se razvile u ne baš bogatom prirodnom okruženju zahvaljujući domišljatosti stanovništva.

Vinodol i Frankopani su "okosnica" uz koju se vežu zanimljive i osebujne teme: kameni natpisi uglatom hrvatskom glagoljicom, zatim gastro-specijaliteti poput prasnica i barokne torte "Frankopan" ili tradicijski napjevi u izvedbi neke od lokalnih galzbenih skupina. Treba naglasiti da se čuveni sitnoslikar Juraj Julije Klović na lokalnoj razini jedva spominje, a u promidžbenom smislu pruža izvanredan kulturno-turistički potencijal.

Izleti su se do sada povremeno organizirali po potrebi. Pojedinačno je dogovarano i planirano. Teme, sadržaji i lokacije birali su se prema željama i zahtjevima grupe pa je izlet mogao trajati duže ili kraće. Prije svakog izleta trebalo je kontaktirati ključne osobe u pojedinom mjestu, provjeriti i dogovoriti sve narudžbe te precizirati satnicu. Vremenom će se ovaj osnovni itinerer obogatiti i novim raznovrsnim sadržajima, od ugostiteljskih i smještajnih do umjetničkih, sportskih i zabavno-rekreativnih. U izlet se mogu uklopiti sadržaji poput vinske ponude "Studeca" i "Vupika" koji obnavljaju nekadašnju slavu Vinodola kao "vinske" doline.

Posjetiteljima primorskih ljetovališta ovaj cjelodnevni izlet pruža osvježanje i neočekivane sadržaje. On dočarava sliku povijesnog Vinodola, osebujnog kolorita i zanimljive tradicije utkane u svakodnevicu. Zamišljen je tako da izletnika ne pušta ni jedne minute na miru pa od brojnih vidnih, slušnih i nepčanih senzacija nema vremena zastati i dosađivati se.

PROVEDBA

Izletnička tura "Frankopanski Vinodol" može djelovati poticajno na obnovu i gospodarsko oživljavanje Vinodola. Premda se na prvi pogled ne čini tako, ovaj turistički zanimljiv, a vremenom i ekonomski isplativ proizvod mogao bi biti mali kamenčić koji će potaknuti

¹ Izletničkoj turi «Frankopanski Vinodol», koncipiranoj 1992. godine u tadašnjoj Turističkoj zajednici Općine Crikvenica, prethodio je rad «Valoriziranje kulturne baštine Općine Crivkenica» iz 1985. godine autorice ovog rada Sanje Bedenk (Škrgatić) kojim se ukazalo na mogućnosti uključivanja pojedinih kulturnih spomenika i cjelina u turističku ponudu.

lavinu promjena u čitavom nizu "dodirnih" djelatnosti. Unaprijedit će se i razviti pojedine gospodarske djelatnosti (seoski turizam, razni tradicijski obrti, vinogradarstvo, maslinarstvo, stočarstvo...) te omogućiti ravnomjeran razvitak cijelog područja. Stoga cijeli projekt treba bazirati na lokalnoj upravi koja će garantirati i nadzirati njegovo provođenje.

Nositelji čitavog projekta (a ne samo pokrovitelji) trebaju biti sve tri jedinice lokalne samouprave: Općina Vinodolska, Grad Novi Vinodolski i Grad Crikvenica te njihove turističke zajednice. Ovi subjekti trebaju utvrditi svoje financijske udjele, konkretizirati zadatke i zacrtati interese te očekivani ukupni razvojni učinak. U početku bi trebalo osigurati "jače" sufinanciranje (turističke zajednice, lokalne jedinice samouprave, Županija), dok će se vremenom razviti i ojačati vlastita financijska snaga i otvoriti drugi izvori financiranja. Uz neposrednog organizatora same izletničke ture, uključit će se i ostali potencijalni ulagači ako se uvjere da projekt nije "kratkog daha" i da ima sigurnu razvojnu budućnost. Ako se osigura stalan i pouzdan organizator koji će se potruditi kontinuirano održavati visoku kvalitetu, to će biti poticaj i drugim poduzetničkim inicijativama.

Lokalne samouprave, kao nositelji, trebale bi poticajnim mjerama i olakšicama stimulirati komparativne poduzetničke projekte koji se uklapaju u program održivog razvoja (npr. eko-turizam, uzgoj autohtonih biljnih i životinjskih vrsta). Realno se može očekivati aktiviranje ne samo uslužnih djelatnosti, nego i proizvodnje u poljoprivredi i obrtu (obnavljanje starih obrta) što će stvoriti jaču ekonomsku bazu za nova ulaganja u obnovu i zaštitu spomenika kulture i prirode. I tu se krug zatvara.

Izletnički itinerar kroz Vinodol je zapravo vizija budućeg održivog turizma koji je više stupnjeva iznad sadašnjeg pukog korištenja. To je vizija uzajamnog poticanja i razvoja, ulaganja i korištenja uz maksimalno poštivanje spomeničkih vrijednosti. Obje kategorije: zaštita spomenika kulture i prirode, s jedne, i turizam, s druge strane, imaju svoje zahtjeve koje treba uskladiti. Postoji niz mogućnosti da se npr. jedna povijesna građevina gospodarski valorizira u skladu s preporukama konzervatorske struke. Nesmotrena obnova na krilima investitorove mašte upropastila je mnoge spomenike. Stoga unaprijed treba utvrditi modalitete zaštite pojedinog spomenika kako bi se izbjeglo degradiranje i uništavanje još preostalih kvalitetnih potencijala.

PROMOCIJA KULTURNOG ITINERARA

Izletnička tura "Frankopanski Vinodol" nažalost nikad nije dobila adekvatan promidžbeni materijal koji bi ju na tržištu prezentirao kao cjelovit i zanimljiv kulturni proizvod. A kad nema atraktivno prezentirane ponude, izostaje i potražnja. Stoga ne začuđuje da je nakon par godina izletnička tura pomalo zamrla. Za njenu obnovu je potrebno izraditi vizualno zanimljiv promidžbeni materijal, koji treba koncipirati i dizajnirati kako bi djelovao prepoznatljivo, povezano i cjelovito.

Prije svega treba izraditi *prospekt* s itinererom i atraktivnim fotografijama uz kratke opise, zatim *letak* te veliki kolor-plakat kojima će se promicati Vinodol kao oaza prirode i svojevrsna "osobna karta Hrvata" kako je to znao isticati dr. Branko Fučić. Promidžbeni materijal treba dijeliti turistima na turističkim sajmovima uz ostale prospekte naših turističkih

rivijera, a treba biti zastupljen i na svim info-punktovima u mjestima, na svim recepcijama hotela, kampova i privatnog smještaja.

Izlet zaslužuje i vlastitu *web-stranicu*, a trebalo bi izraditi i *audiokasetu* s tonskim zapisima starih narodnih napjeva i  akavskog govora. Zatim, treba izraditi *videokasetu* i *DVD* s osnovnom kra om verzijom izleta, što može biti zanimljiv promidžbeni, ali i suvenirski materijal. Pored toga, treba izraditi knjižicu u obliku *turističkog vodiča* s razrađenim itinererom obilaska kulturnih spomenika vinodolskog kraja. Jedan takav vodič je objavljen još 1987. godine i davno je rasprodan. Bila je to kvalitetna publikacija koju bi trebalo obnoviti i nadopuniti novim saznanjima i podacima. Pojedini spomenici, kao što je crkva sv. Marije Snježne u Belgradu ili crkva sv. Petra i Pavla u Bribiru, trebaju dobiti vlastite *kataloge*. Na to se nadovezuju *razglednice*, *fotoalbumi* i kvalitetna *suvenirska ponuda* (grizanska rakija s rutom i med). Treba obnoviti već postojeće *“Vinodolske listi e”* koji su posvećeni temama izleta (s itinerarom i satnicom otisnutima na poleđini ovitka) i tiskati ih u nešto kvalitetnijem obliku.

FRANKOPANSKI VINODOL

Izletnička tura korak po korak

U neposrednoj blizini primorskih ljetovališta kriju se pravi mali biseri koji pritajeni čekaju da budu ponovno otkriveni. Izvanredan potencijal s mnoštvom mogućnosti nudi gotovo netaknuta priroda vinodolskog krajolika s frankopanskim kaštelima. Ove markantne građevine, ostaci nekadašnje snage rasuti među bujnim zelenilom Vinodola plijene pogled i razbu uju maštu promatrača.

Pet srednjovjekovnih utvrda: Drivenik, Grižane, Bribir, Ledenice i Novi Vinodolski, skoro podjednako udaljeni jedan od drugog, strateški je raspoređeno po vrhuncima vinodolskih brežuljaka. Tih pet frankopanskih kaštela čine osnovni itinerar izletničke ture “Frankopanski Vidodol”.

Crikveni ki Pavlini

Izlet započinje u Crikvenici ulaskom u autobus na parkiralištu kod ušća rječice Dubračine, preko puta Hotela “Kaštel” – nekadašnjeg pavlinskog samostana. Već ovdje dolazimo u prvi doticaj s možda najmoćnijim izdankom obitelji Frankopan-knezom Nikolom IV., banom Dalmacije i Hrvatske. Taj veliki mecena i donator dao je sagraditi ovo samostansko zdanje uz malu srednjovjekovnu “crikvu” (od čega je, ka u, izveden naziv Crikvenica) na ušću rječice Dubračine. Crkvu je dao popraviti te ju je 1412. godine zajedno sa zgradom poklonio redovnicima sv. Pavla pustinjaka. Samostanska zgrada je povezala okolna ribarska naselja i postala središte javnog i kulturnog života.

Pavlinski red je osnovan u Mađarskoj 1215. godine. Brzo se širio Europom, a prvi redovnici dolaze u Crikvenicu iz samostana sv. Nikole u Modru u. Po bijeloj odjeći narod ih je zvao “bijelim fratrima”. Red je osnovan u spomen na sv. Pavla pustinjaka koji je pred progonom kršćana našao utočište u Egiptu. Tu je usred pustinje živio pod palmom, a gavran mu je svakodnevno donosio polovicu kruha. Kad mu se pridružio opat Antun, gavran je donosio

cijeli kruh. Nakon dugog života u pustinji Pavao je umro u svojoj 98. godini, a dva lava su pomogla opatu Antunu ukopati pokojnika. Palma i gavran s kruhom u kljunu te dva lava simbolično su prikazani u pavlinskom grbu kojeg se može vidjeti nad ulazom u crikvenički Hotel "Kaštel". Ovo hotelsko zdanje zapravo je preuređen pavlinski samostan s dobro očuvanim kamenim klaustrom u središtu.

Pavlinski je red ukinuo austro-ugarski car Josip II. 7. veljače 1786., a sva imovina im je konfiscirana. Tog su dana i crikvenički fratri izgubili krov nad glavom. Njihova knjižnica, slike i namještaj su rasprodani, a novac i druge dragocjenosti su poslane u Beč. Na taj je način opljačkano golemo kulturno blago cijele Hrvatske. U crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Crikvenici još se nalazi dio opreme koja je izrađena u pavlinskoj umjetničkoj radionici. Glavni oltar potpisao je Paulus Riedl "statuarius et sculptor", a u zapisu na poledini oltara se spominje i fratar Cosmas Mayr "chirurgus". Riedl je u svoj barokni oltar uklopio gotičku ikonu Bogorodice koja se pripisuje nepoznatom umjetniku iz kruga Paola Veneziana. U pavlinskoj radionici izrađeni su i bočni oltari, propovjedaonica te dva drvorezbarena kipa svetaca-pustinjaka Pavla i Antuna.

Izletnicima se u autobusu dijele "Vinodolski listići" u jednostavnom ovitku s itinerarom i satnicom otisnutima na poledini. Unutar ovitka je niz listića od kojih je svaki posvećen jednoj temi izleta. Jednostavna crvena boja papira i crni tisak već na prvi pogled asociraju na Frankopane i na njihovu krvavu povijest što nije zaobišla ni običan vinodolski puk.

Vinodol

U povijesnim dokumentima sačuvanim do danas Vinodol se prvi puta spominje 1163. godine kao "parochia Vallis Vineariae" ili pak kao "Valdevinum" u jednom drugom dokumentu iz istog vremena. Taj naziv što potječe iz doba rimske vladavine ovim krajevima svjedoči o dvije tisuće godina dugoj vinogradarskoj tradiciji. Hrvati, koji su se potkraj 8. stoljeća ovdje naselili, preuzeli su i preveli ovaj latinski naziv pa tako nastaje slavenizirani naziv Vinodol.

Tijekom povijesti je prostor Vinodola mijenjao svoje granice. U starijim vremenima Vinodolom se nije nazivala samo kotlina kao danas, nego mnogo širi prostor koji je u 10. stoljeću sezao sve do današnje Rijeke, odnosno vodotoka Rječine. Srednjovjekovna Župa vinodolska imala je u svom sastavu devet slobodnih općina, koje spominje i "Vinodolski zakon" (1288. god.). To su bili: Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir, Ledenice i Novi (Vinodolski). U to su vrijeme prostranom Vinodolskom župom, koja je zapremala površinu od 985 km², vladali krčki knezovi koji su se kasnije počeli nazivati Frankopanima. Ova plemenitaška loza je svoj vrhunac doživjela potkraj 15. stoljeća u moćnom knezu Nikoli IV, banu Hrvatske i Dalmacije, koji je znatno povećao površinu Župe (1.900 km²) i to osobito prema sjeveru, sve do rijeke Kupe te je obuhvaćala Delnice, Lokve i Brod na Kupi.

Nasljednici Nikole IV nisu uspjeli zadržati na okupu sva baštinjena imanja. Kroz stoljeća su gubili jedan za drugim posjede i kaštele koji su pod drugim nazivima pripajani drugim teritorijalnim cjelinama. Tako se sužavao i pojam Vinodola da bi se na koncu potpuno suzio na samu kotlinu što se pruža od Križišća do Ledenica.

Vinodol je bio vrlo rano naseljen o čemu svjedoče nalazi nakita i oružja iz bronzanog doba pronađeni na više mjesta. Prahistorijski graditelji sagradili su brojne gradine na gotovo

svim uzvisinama po Vinodolu. To su bile od kamena građene naseobine opasane masivnim suhozidom od pažljivo složenog kamenja. Najstarije od njih potječu iz 11. stoljeća stare ere kada je u ovim krajevima obitavalo ilirsko pleme Japodi. Uz cestu Bribir-Selce nalazi se u Vinodolu najbolje očuvana prahistorijska gradina. Zapravo, danas je još samo vidljiv kameni bedem, koji opasuje zaravnjeni plato brežuljka na čijoj je najvišoj točki u srednjem vijeku podignuta crkva sv. Jurja.

U 4. stoljeću stare ere cijelo priobalno područje sjevernog Jadrana, pa tako i Vinodol, osvojili su Liburni, ilirsko pleme koje je dotad živjelo na otocima. Nesložna ilirska plemena nisu mogla dugo opstati blizu moćnog susjeda, Rimskog Carstva. Već 128. godine stare ere nakon vojne pobjede nad Ilirima duž istočne obale Jadrana počinje jači prodor rimske civilizacije. U ušću rječice Dubračine razvila se luka i prometna postaja pa neki povjesničari misle da se upravo ovdje nalazi rimska naseobina Ad Turres. Na trasama prahistorijskih puteva Rimljani grade ceste, vojne utvrde i postaje za odmor i izmjenu konja. Kroz Vinodol je prolazio jedan odvojak važne rimske prometnice koja je povezivala Sjevernu Italiju s Dalmacijom ulazeći u Vinodolsku kotlinu negdje kod Bakarca, a izlazeći uz rječicu Dubračinu kod Crikvenice. Prometna veza kroz Vinodol postaje osobito značajna u vrijeme učestalih upada barbarskih plemena s istoka tijekom 3. i 4. stoljeća nove ere. U to se vrijeme obnavlja dio limesa (utvrđena granica Rimskog Carstva) od Rijeke do Prezida, a isto tako i vinodolske prilimeske utvrde, kojih je tada, u doba kasne antike, bilo ukupno sedam. Jedna od njih je utvrda Badanj smještena na strmoj uzvisini ispod koje zavija cesta što vodi iz Crikvenice prema Triblju.

Badanj

Naziv je utvrda dobila zahvaljujući obliku koji podsjeća na golemu bačvu, dok je njeno pravo ime zaboravljeno. Do Badnja se može doći strmim usponom iz podnožja brijega ili ugodnom šetnicom "Ljubavnom cesticom" koja polazi iz Crikvenice. Utvrda Badanj danas je u ruševinama koje u svom središnjem dijelu kriju ostatke pravokutne kasnoantičke kule s dobro očuvanom vodospremom. Utvrda je proširena u srednjem vijeku: dograđen je stambeni dio i cijeli je prostor opasan s dva koncentrično građena čvrsta zida. S istočne strane utvrde nalaze se tri latrine što predstavlja zanimljiv primjer kako su srednjovjekovni graditelji rješavali sanitarne probleme. U Badnju se živjelo sve do početka 14. stoljeća kada je silan potres (1323.) porušio zidine, a izbjeglo se stanovništvo više nikad nije vratilo.

Uz Badanj je vezana zanimljiva legenda koja pomalo podsjeća na klasični mit o Orfeju i Euridici. Priča kaže da je nekoć u Badnju živjela neposlušna djevojka koju je majčina kletva pretvorila u zmiju. Ukletu djevojku mogao je osloboditi samo onaj mladić koji bi uspio zmiju dovesti svojoj kući. Cijelim putem nije se smio okrenuti i pogledati ju, a kao nagradu uz začaranu ljepoticu dobio bi i golemo badanjsko blago. To je gotovo uspjelo nekom mladom pastiru, ali je stigavši pred kućna vrata iznenada začuo zvuk zvona. Okrenuo se i zmija je nestala, a siroti je pastir ostao praznih ruku. Vjerovanje da badanjsko blago i dalje negdje u dubini zemlje čeka sretnog nalaznika navelo je mnoge da s lopatom u ruci potraže svoju sreću među ruševinama.

Stranče – starohrvatska nekropola

Nastavljajući put, svega kilometar-dva dalje, blizu sela Stranče nailazimo na starohrvatsku nekropolu (groblje) koje se koristilo od konca 8. do 13. stoljeća. Ovo je zasad najstariji u Vinodolu otkriven trag življenja Hrvata. Po dolasku u Vinodol Hrvati su još neko vrijeme održavali svoje magijske obrede, štovali svoje poganske bogove i prinosili im žrtve. Preminule suplemenike su radi "očišćenja" ritualno prenosili preko vode i ukapali na desnoj obali rijeke. U grobove su stavljali hranu spremljenu u loptasto oblikovane posude od keramike kakve su pronađene u najstarijem dijelu nekropole Stranče. Osim hrane, prilagali su i razne svakodnevne uporabne predmete, noževe, britve, kresiva. Prelaskom na kršćanstvo u grobove su prestali stavljati hranu, ali su pokojnici i dalje ukapani sa svim svojim nakitom i raznim ukrasima. Uz dosta srebrnog i pozlaćenog nakita pronađenog u Stranču, najbrojnije su vrlo velike naušnice koje su vrpčama bile pričvršćene uz sljepoočnice. Pronađeni je nakit visoke umjetničke vrijednosti i izvedbe, a izrađen je u radionicama Panonije i Dalmacije. To govori o razvijenim trgovačkim vezama unutar tadašnje hrvatske države. Sudeći po otkrivenim nalazima, ovdje je živjelo mirno poljodjelsko stanovništvo, a tek jedan par konjaničkih ostruga pripadao je starohrvatskom konjaniku ratniku višeg društvenog statusa. Svi nalazi iz Stranča čuvaju se u Rijeci i smatraju se najvrijednijom zbirkom Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja, središnjeg muzeja naše županije.

Brojni nazivi naselja i predjela u Vinodolu potječu još iz vremena doseljenja Hrvata kao: Tribalj, Janjevalj, Dragaljin, Poduljin. Neki stariji romanski nazivi jednostavno su dobili slavenski prijevod kao Vallis Vinearum – Vinodol ili Ad Turres – Kod Tor – Kotor, a neki su pak dobili samo slavenski prizvuk kao Castellum – Kostelj.

Naziv mjesta Tribalj nosi sjećanje na mjesto gdje su stari Hrvati svojim poganskim bogovima prinosili žrtve (triba=žrtva). U današnje vrijeme Tribalj je malo naselje razvučeno uz cestu koja je i glavna ulica u mjestu. U samom središtu je župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije Elizabeti. U njen sjeverni zid mještani su ugradili stare, u kamenu izdubljene mjere za žito kao sjećanje na poreze koje su davali feudalnom gospodaru. U blizini se uzdiže brežuljak Humac s prahistorijskom gradinom što svjedoči o velikoj starosti naselja.

Drivenik

Preko umjetno stvorenog Tribaljskog jezera u pravcu zapada se u svako doba dana pruža prekrasan pogled na drivenički brežuljak. Na njegovom se vrhu nad zelenilom borova uzdižu crkveni zvonici i moćne zidine s kulama. U podnožju se nalazi maleno naselje nastalo preseljenjem stanovnika s brijega, ali je pravo središte Drivenika i dalje ostalo na uzvisini. Na vrhu brijega nalaze se dvije crkve. Velika župna crkva posvećena svetom Dujmu trobrodna je građevina za koju narodna predaja kaže da je tu od pamtivijeka. Temeljito je obnovljena početkom 19. stoljeća nakon što je požar uništio stariju crkvu i sav namještaj u njoj.

Narodna legenda govori o tome kako je odabran ovaj za Primorje neuobičajeni titular. Novosagrađenu crkvu je trebalo posvetiti. Kad je sav okupljeni puk izišao iz crkve, čudne su sile zadržale samo jednog prosjaka. Nikako nije mogao kročiti preko praga. Ni najsnažniji ljudi nisu ga mogli pomaknuti. I dok je trajalo navlačenje i potezanje, s ramena mu je pala torba.

Iznenada je izjurio iz crkve i izgubio se u mnoštvu. Više ga nitko nije vidio, a u njegovoj su torbi pronašli moći svetoga Dujma koje se od tada čuvaju u crkvi.

Druga, crkva svetog Stjepana mnogo je starija. Sagrađena je početkom 16. stoljeća i to u jednoj varijanti gotičkog stila kojeg zamjećujemo na svim vinodolskim crkvama iz tog doba. Osnovna značajka je široki bačvasti svod na sredini šiljasto sveden na "gotički" način, a kod mnogih je svod još razdijeljen osobitim gotičkim rebrima. Crkva svetog Stjepana je jednobrodna građevina s otvorenim zvonikom "na preslicu" koji se uzdiže nad pročeljem. Ranije je bila opremljena renesansnim drvorezbarenim oltarima velike umjetničke vrijednosti koji se danas, kao dio izuzetnog nacionalnog blaga, čuvaju u Zagrebu u Muzeju za umjetnost i obrt. U temeljima ove crkve pronađena je jedna manja romanička crkvice s potkovastom apsidom. Crkva sv. Stjepana u novije je vrijeme uređena i promovirana kao izložbeni prostor. Nedaleko župne crkve uz groblje se nalazi crkvice svetog Martina koja čuva vrlo lijepe, ali na žalost oštećene renesansne i barokne freske na temu muke Kristove.

Uspinjući se dalje konačno dolazimo do frankopanskog kaštela –renesansne četverokutne građevine s okruglim kulama na uglovima. Utvrda je više puta dograđivana i proširivana. Okrugle su kule sazidane na uglovima u vrijeme kada se već počelo koristiti vatreno oružje u opsadi gradova. Njihov je obli plašt lakše odbijao topovske kugle za razliku od daleko ranjivijih ravnih zidova četverokutnih kula. Iz tog je razloga i najstarija pravokutna kula dobila vanjski zaobljeni plašt, dok je unutrašnjost zadržala čverokutni oblik. Jedine stilske oznake zamjećuju se na ulaznim vratima koja su bila opremljena pokretnim drvenim mostom te na visoko smještenom ulazu u najveću kulu i njenim prozorima-strijelnicama. Posljednji konzervatorski radovi učvrstili su ruševne zidove i oblik grada učinili već izdaleka prepoznatljivim, ali su brzopleti zahvati učinili i dosta štete.

Stari grad Drivenik s oduševljenjem su opisivali mnogi putopisci. S platoa driveničkog brežuljka pruža se prekrasan pogled na istočni dio Vinodola s Tribaljskim jezerom, a s druge strane prema Križišću. Obrise Drivenika (na slici "Sybilla Tiburtina") zabilježio je čuveni slikar-minijaturist Juraj Julije Klovic koji je rođen u nekom obližnjem zaselku u pravcu Grižana. Drivenik i danas djeluje dojmljivo na posjetitelje. Unutrašnjost utvrde je ambijentalno i akustički idealna pozornica za uprizorenja povijesnih drama kao što su Cihlarovi "Vuci". Frankopanove riječi odzvanjaju cijelim prostorom još dugo nakon što su izgovorene.

Položaj driveničkog brežuljka milenijima je privlačio pozornost vojnih stratega počev od prapovijesnih Japoda i Liburna te kasnije Rimljana koji su ovdje na najvišoj točki podigli jednu od već spomenutih sedam kula za nadzor vinodolske prometnice koja i danas tuda vodi. U srednjem je vijeku Drivenik jedno od središta starohrvatske slobodne župe Vinodol, a legende pričaju o gradu od drveta iz čega je vjerojatno izveden naziv Drivenik.

Povijest Drivenika usko je povezana s jednom od najmoćnijih plemenitaških obitelji Hrvatske, s krčkim knezovima odnosno Frankopanima, kako su se počeli nazivati od 1430. godine. Ova je kneževska obitelj kraljevskom darovnicom 1224. godine dobila Vinodol s njegovim brojnim župskim središtima, među kojima su bili Drivenik, Grižane i Bribir. Prvi pisani spomen ovih gradova nalazimo u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine. Ovim pravnim dokumentom su uređena prava i dužnosti svih društvenih slojeva u Vinodolu. Prije svega, Zakon se bavi odnosima novih feudalnih gospodara krčkih knezova i njihovih podanika, stanovnika

dotad slobodnih vinodolskih općina: Novog, Ledenica, Bribira, Grižana, Drivenika, Hreljina, Bakra, Trsata i Grobnika. Zakon predstavlja zbirku prastarog običajnog prava i ubraja se među najstarije europske pravne dokumente. Na skup u Novom 6. siječnja 1288. godine svaka je općina poslala svoje najodličnije ljude. Driveničane su tada predstavljali Dragoljub, Stanik te Mikula, Dragoljub i Pribinig.

Po dolasku u Vinodol Frankopani su vojno učvrstili svoj novi posjed. Dogradili su i proširili stare kule i utvrde tako da su sve one vremenom dobile tipičan tlocrtni raspored: četverokut s okruglim kulama na uglovima. Izgradnja je osobito bila intenzivna početkom 15. stoljeća, a poticali su ju česti turski vojni upadi u Vinodol.

Svoje kaštele i utvrđene gradove Frankopani su obilježavali svojim oznakama. Najčešće su nad glavnim ulazom postavljali grb uklesan u kamenu. U početku je u grbu bila zvijezda, ali nakon promjene obiteljskog imena promijenili su i grb (latinski Frangipan može se prevesti kao dvorski trgač kruha). U novom grbu bila su dva lava koji prednjim nogama lome dva kruha. U izvedbi pučkih klesara, koji nikad u životu nisu vidjeli živog lava, te su čudne životinje propete na stražnje noge vjerojatno više podsjećale na kozu. To je bio razlog da su susjedi Driveničane prozvali kozlićima, na što su gnjevni Driveničani otklesali grb. Zato drivenički kaštel danas nema frankopanskog grba. Ovako je ovu legendu protumačio dr. Fučić

Marija Snježna belgradska

Iz Drivenika put nas vodi do malenog, gotovo napuštenog naselja Belgrad što se stisnulo podno visokog planinskog grebena. U bujnom vinodolskom zelenilu svojom se bjelinom ističe crkva Svete Marije Snježne. Kult Marije Snježne bio je raširen već u srednjem vijeku, osobito na Mediteranu. Prva crkva posvećena Mariji od snijega bila je podignuta u Rimu. Nakon što se Djeвица Marija u isto vrijeme javila papi Liberiju i pobožnom rimskom patriciju Ivanu, u noći između 4. i 5. kolovoza 356. godine nove ere na rimskom je brežuljku Eskvilinu pao snijeg! U spomen na taj nadnaravni događaj kojim je Djeвица pokazala svoju božansku moć na tom je mjestu sagrađena crkva. Slični su događaji utjecali na gradnju mnogih crkava posvećenih ovom titularu. Belgradska crkva sagrađena je početkom 17. stoljeća na mjestu jedne manje gotičke crkve od koje je sačuvano tek nekoliko kamenih ukrasa i dio pročelnog zida. U crkvi se nalaze malene orgulje na mijeh – jedno od rijetkih sačuvanih glazbala iz 17. stoljeća. Od brojnih kamenih nadgrobničkih ploča najvrijednija je ploča od crnog mramora "Kraljica smrti" s graviranim crtežom u obliku kostura s kosom u ruci, što je u 15. stoljeću bio rado korišten motiv.

Vinodolsko svećenstvo služilo se najviše narodnim jezikom u čakavskom dijalektu i pisalo glagoljicom – pismom čiju je upotrebu u toj biskupiji službeno potvrdio Papa još 1248. godine. Ovo staroslavensko pismo stvorio je 863. godine Konstantin Filozof za potrebe širenja kršćanskog učenja među Slavenima. Hrvati su vrlo rano prihvatili glagoljicu i razvili osobiti tip ovog pisma, takozvanu hrvatsku uglatu glagoljicu koja je postala nacionalnim pismom Hrvata i svojevrsnim čuvarom hrvatskog kulturnog identiteta. Glagoljicom su pisali svi slojevi vinodolskog društva, od knezova Frankopana do svećenika i obrazovanih pučana. Hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom u vinodolskim su skriptorijima rukom pisane crkvene knjige i svjetovne isprave kao i najčuveniji među njima – Vinodolski zakon.

Crkva sv. Marije Snježne predstavlja svojevrsan lapidarij glagoljskih natpisa koji govore o raznim fazama njene gradnje. Natpis na lučno svedenom kamenu nad ulazom bilježi početak zidanja godine 1609. i popa Mikulu Muževića koji je tada bio na čelu brojnog belgradskog svećenstva. Vinodol je bio jedno od glagoljaških središta te se glagoljicom pisalo još i u 19. st. oljeću. Uz ovu temu pripremljen je listić "Napiši svoje ime glagoljicom!". Naziv dovoljno govori o namjeri i skromnom doprinosu popularizaciji uglate glagoljice.

Potkraj 15. stoljeća u Beogradu su utočište našli kanonici modruškog kaptola koji su nakon poraza kršćanske vojske na Krbavskom polju (1493.) izbjegli u Vinodol. Pridošli kanonici uklopili su se u kulturnu klimu glagoljaškog Vinodola, a mogu im se pretpostaviti i zasluge za otkrivanje i poticanje umjetničkog talenta mladog Jurja Julija Klovića. Ovaj umjetnik svjetskog glasa rođen je 1498. godine u nekom vinodolskom zaselku između Drivenika i Grižana. Legenda govori da je prvu sliku malog formata naslikao na noktu vlastitog palca iz jednostavnog razloga: da ju ne bi izgubio! Prvu naobrazbu mladi je Klović stekao kod crkveničkih pavlina. Nakon par godina otisnuo se preko mora, u Italiju, na put svjetske slave. Više se nikad nije vratio u rodni kraj, maštajući samo o svom Vinodolu i slikovitom Driveniku čije obrise neki prepoznaju u glasovitim minijaturama ovog "malog Michelangela" kojeg su suvremenici svrstavali u sâm vrh svjetskog slikarstva, uz bok Michelangelu, Rafaelu, Leonardu i Giorgioneu.

Prirodne ljepote Vinodola i danas nadahnjuju brojne pjesnike koji s ushitom pjevaju o svom kraju i rado će se odazvati pozivu da pred turistima govore svoju poeziju. Gostoljubivi Vinodolci poklonit će ponekom posjetitelju i golemi svatovski kruh-pletenicu spečenu u obližnjoj pekari. Vinodolski med je na visokoj cijeni zahvaljujući nezagađenim poljima aromatičnog bilja, najčešće kadulje i vrijeska. Usput se može kupiti i vinodolsku rakiju lozovaču u koju je uronjena grančica mirisne vinodolske rute.

Grižane

Nedaleko Beograda na teško pristupačnoj stijeni što se nadvija nad maleno mjesto Grižane nalaze se ruševine srednjovjekovnog frankopanskog kaštela. Naziv mjesta Grižane potječe od lokalnog starohrvatskog izraza griža koji se odnosi na razmrvljenu, razgriženu stijenu. Upravo su takvog sedimentnog sastava grižanske stijene, nastale taloženjem fragmenata prethodno razorenih starijih stijena. U okolici Grižana i Bribira osobito se često nailazi na okamenjene ostatke morskih organizama, školjaka, puževa i koralja-davnih stanovnika nekadašnjeg mora koje je pokrivalo čitavu Vinodolsku kotlinu. Nedaleko od Bribira u naslagama smeđeg ugljena pronađeni su i ostaci izumrlih prahistorijskih životinja, mastodonta, tapira i jelena.

Poput Drivenika i Badnja i grižanska je utvrda podignuta na kasnoantičkim temeljima. Dolaskom Hrvata ovdje se razvija župski grad u čijem su okviru bila srednjovjekovna naselja Kotor i Beograd. Ova tri mjesta zajedno su činila jednu slobodnu općinu. Zato Grižane prilikom donošenja Vinodolskog zakona imaju najbrojnije, šestočlano izaslanstvo u kojem se nalaze: "Ljuban i Petar popovi, Domijan satnik, Dunat i Dragoljub i Vidimir Vlčić".

Početkom 14. stoljeća silan je potres razrušio čitav Vinodol i otoke, a stara kronika pisana u Beogradu 1323. godine bilježi očaj nastradalog puka: "... i u to vrime biše gda va Vi-

nodoli Knez Fedrig Duimov sin i knez Vid Ždanov sin i v to vrime tresiše se zemla va Vinodoli i va Otoci i gradi se razvalivahu i bihu ludi pečalni veliko..." Frankopani su ponovno sagradili oštećeni grižanski kaštel koji je kao i ostali frankopanski kašteli imao četverokutnu, nešto izduženu osnovu nad kojom su se uzdizale visoke zidine. Jedno stoljeće kasnije dograđene su okrugle kule na uglovima. U gradu je stalno boravila manja vojna posada i upravitelj grižanskih imanja. Već u srednjem vijeku Grižanci su se bavili trgovinom, a na mjestu današnje Crikvenice u ušću rječice Dubračine bila je uređena grižanska luka sa skladišnim objektima.

Tijekom nekoliko stoljeća potresi i loš teren, koji se stalno mrvio, utjecali su na napuštanje grižanskog kaštela. Zidine su sve lošije održavane, a sredinom 16. stoljeća vojni su stručnjaci čak predlagali njegovo rušenje. Do toga ipak nije došlo pa i danas sa samotne, teško dostupne uzvisine nadzire dolinu kojom teče Dubračina do svojeg crikveničkog ušća. Od nekadašnjeg grižanskog kaštela opasanog visokim zidinama na vrletnoj se litici još uzdižu teško prepoznatljivi kameni ostaci i tek tri kule. Ona sjeverna je za Drugog svjetskog rata pretvorena u betonski bunker koji i danas stoji kao spomen jednog vremena.

Grižanska župna crkva svetog Martina podignuta je početkom 17. stoljeća na ruševinama starije crkvice koja je vjerojatno stradala tijekom jednog od čestih pomicanja tla. Od nekadašnjeg obilja glagoljskih natpisa u crkvi nije ostao niti jedan. Sve ih je, zajedno s nadgrobним spomenikom biskupa Dimitrija, dao uništiti grižanski župnik Vrinjanin godine 1830. Tada su spaljeni i spisi starog krbavsko-modruškog kaptola, koji su se nalazili u belgradskoj crkvi Marije Snježne.

Bribir

Administrativno središte Općine Vinodolske, mali gradić Bribir u svom povijesnom trajanju, koje se može mjeriti tisućama godina, zabilježio je razne narode i osvajače koji su ovuda protutnjali uništavajući sve pred sobom. Posljednji u nizu bili su četnici koji su ga u prosincu 1944. godine gotovo do temelja spalili. Stoga današnji Bribir jedva odražava sjaj svojih prohujalih stoljeća.

Središte Bribira nalazi se u povijesnoj jezgri što se stisnula na zaravnjenom vrhu malenog brežuljka. U antičkim vremenima na ovim je prostorima bila romanska naseobina, vjerojatno jedna od 7 rimskih kula, i vojna postaja za nadzor okolnog područja. Nema preciznih podataka o nazivu ovog antičkog naselja. Neki povjesničari misle da je to Asseria, a drugi pak da se radi o Varvarii, pa se stoga često zamjenjuje s dalmatinskim Bribirom, kolijevkom knezova Zrinskih.

Od svih posjednika Bribira najjasniji trag ostavili su Frankopani, a osobito knez Bernardin koji je vladao Vinodolom sve do svoje smrti 1529. godine. Sve češći turski upadi i pljačke po Vinodolu nagnali su ovog velikaša na gradnju i utvrđivanje bribirskih bedema. Po završetku radova cijelo je naselje bilo opasano s dva čvrsta bedemska zida, a kad bi zaprijetila kakva opasnost stanovnici Bribira mogli su i svoja stada utjerati među gradske zidine. Kasnije generacije Bribiraca grade svoje stambene kuće na samim gradskim bedemima te su njihovi ostaci danas tek djelomično vidljivi na sjevernoj strani mjesta. Više nema ni traga moćnom kaštelu u kojem su povremeno boravili Frankopani i njihovi upravitelji posjeda. Ostala je samo

četverokutna kula sagrađena na dva kata godine 1305. Sâm kaštel je početkom ovog stoljeća srušen da bi se napravilo mjesta za općinsku zgradu.

Kroz burno 15. i 16. stoljeće u Vinodolu se osim bedema i utvrda, unatoč stalnih turskih upada grade i proširuju stare crkvice i župne crkve te se bogato opremaju i ukrašavaju. To je doba frankopanskih knezova Bernardina i Stjepana, darežljivih zakladnika koji Vinodolu donose opći procvat. Župna crkva sv. Petra i Pavla gradi se godine 1524., a iz toga doba potječu renesansni mramorni reljef Bogorodice i kameno svetohranište s frankopanskim simbolima. Ove su umjetnine smještene u svetištu crkve, a tik do njih čuva se slika velike umjetničke vrijednosti "Pranje nogu" venecijanskog slikara Jacopa Palme mlađeg. Naatici glavnog oltara kojeg je izradio riječki kipar Antonio Michelazzi (1747.) nalazi se slika Bogorodice s djetetom Isusom. Slika ima veliku umjetničku vrijednost, premda se radi o kopiji slike čudotvorne gotičke Madone iz Zbraslava (Češka). Dolaskom modruškog biskupa Kristofora bibrirsa župna crkva Svetog Petra i Pavla podignuta je na stupanj stolne.

Bribir su rušili i uništavali mnogi osvajači, ali je on ipak preživljavao i ponovno napredovao. Posljednji i najteži udarac nanijeli su mu četnici. Njihov palež po Bribiru nije zaobišao ni stolnu crkvu koja je tada ostala bez krova, a stradao je i dobar dio nekad bogate crkvene opreme te brojne isprave pisane glagoljicom.

Nasuprot Bribiru na vrhu brežuljka uz cestu Bribir-Selce nalazi se crkva sv. Jurja sagrađena u romaničkom stilu. Narodna predaja naziva ju najstarijom crkvom još iz vremena doseljenja Hrvata u Vinodol, tj. nakon njihovog pokršćavanja. O njenom titularu svetom Jurju legenda priča kako se sa svetom Barbarom nadmetao čiji će konj uspjeti preskočiti s brijega na brijeg. Svetom Jurju je to uspjelo, dok je sveta Barbara imala slabijeg konja koji je skočio samo do podnožja suprotnog brijega gdje se i danas nalazi malena kapela. Na suprotnom brijegu ponosno se uzdiže Crkva svetog Jurja, a neki su posjetitelji u obližnjoj stijeni otkrili i "trag" kopita svečevog konja.

Gradić Bribir smatra se ne samo najstarijom vinodolskom općinom, nego i najstarijim crkvenim središtem Vinodola. Potkraj 12. stoljeća u Bribiru stoluje vinodolski arhipravad, visoki crkveni dostojanstvenik i zamjenik krbavskog biskupa. U to je doba svećenstvo bilo najobrazovaniji i najugledniji dio vinodolskog društva pa su stoga sudjelovali i u donošenju već spomenutog Vinodolskog zakona. U bibrirskom četveročlanom poslanstvu bio je arhipravad Dragoslav uz popa Bogdana te satnika Zlonomera i Jurislava Gradenića.

Krbavski biskup Kristofor

Bribirci već generacijama pričaju kako su njihovi preci spasili život modruškom biskupu Dubrovčaninu Kristoforu. Nakon bitke na Krbavskom polju (1493. g.) silna turska vojska na čelu s Jakub-pašom nagnala je preživjelo stanovništvo u bijeg. Nakon višednevnog lutanja po šumama biskupa i njegovu pratnju pronašli su bibrirski trgovci. Kako bi zameli trag, poslužili su se lukavstvom te su potkove na kopitima biskupovog magarca okrenuli u suprotnom smjeru. Tako je biskup Kristofor stigao u Bribir, a s njim i kanonici modruškog kaptola koji su zbog svoje brojnosti razmješteni po svim vinodolskim gradovima. Uz crkvene knjige i drugo blago modruške biskupske riznice tada je u Bribir stigao čuveni Milonjin

križ. Ovaj prastari pektoralni križ krbavskih biskupa (13. stoljeće) nazvan je po zlatarskom majstoru Miloniću koji ga je koncem 15. st. postavio na šestolisno postolje. Bribirci su osobito štovali ovaj križ pripisujući mu čudotvorna svojstva te su ga čak postavljali u poljima kako bi poboljšali urod. Međutim, biskup nije dugo ostao u Bribiru. Ubrzo se preselio u Novi Grad (Novi Vinodolski) koji je u to vrijeme bio upravno središte Vinodola s rezidencijalnim kaštelom Frankopana. Bribirci su se pomirili s odlaskom biskupa, ali mu nisu dozvolili da sa sobom ponese čudotvorni Milonjin križ.

Frankopani su vladali Vinodolom sve do sredine 16. stoljeća kada je knez Stjepan cijeli vinodolski posjed oporučno ostavio djeci svoje sestre Katarine Zrinske: Krsti, Nikoli i Jurju. Vinodol Zrinskih prostirao se od Grobnika do Bribira, dok je Novi Vinodolski ostao u vlasti Frankopana. Zrinski su poticali razvoj trgovine, a osobito izvoz drvene građe i soli. Roba se prevozila konjima te se razvilo posebno zanimanje kirijaš od kojeg neki izvode naziv "kirci" za stanovnike ovog kraja koji se još i danas koristi. Svako mjesto u dolini imalo je svoju morsku luku: Bribir luku Selce i luku u uvali Jesenova, a Grižane u Crikvenici na ušću Dubračine. Trgovinom su se bavili svi: od feudalca do vinodolskog seljaka. Stalne trgovačke veze su održavane s Venecijom i sjevernim krajevima Hrvatske.

Opći gospodarski i društveni napredak Vinodola nije dugo potrajao. Prekinut je neuspjehom Zrinsko-frankopanske urote koja je imala za cilj nacionalno oslobođanje, a završila je pogubljenjem glavnih urotnika u Bečkom Novom Mjestu 1671. godine. Sva imanja i kašteli su konfiscirani, zatim opljačkani, a vinodolsko stanovništvo čekala su teška vremena pod vlašću raznih komorskih uprava.

Prisnac – gastronomski specijalitet

Kod svakog predstavljanja Vinodola nezaobilazna tema su njegove gastronomske osobitosti. Vinodolci ni danas u vrijeme "brze hrane" nisu zaboravili recepte svojih davnih predaka. Svaka bolja gostionica ima na svojem jelovniku jela osebujnih naziva: šuljki, prisnac... U starija vremena je prehrana vinodolskog puka bila vrlo skromna. Živjelo se štedljivo, a samo su se u posebnim prigodama pripremala skuplja jela. Jedno od takvih jela je prisnac za kojeg trebaju sljedeći sastojci: brašno (muka), 15 jaja, jedan veliki domaći sir, 1 kg mesnate slanine, mladi luk, mast, sol i papar. U zdjeli se izmiješaju jaja, narezani sir i kvasac. Doda se slanina koja je prethodno narezana na kockice i popržena s lukom. Posoli se i popapri te se doda brašno. Sastojke treba dobro promiješati te peći na umjerenoj temperaturi oko 3/4 sata. U starijoj varijanti tijesto se posebno umijesi i tanko razvalja. Ostali sastojci se izmiješaju i rasporede po tijestu, sve se savije i metne peći. Naravno, svi sastojci moraju biti domaćeg, a ne industrijskog porijekla. U prisnacu je uživao obični puk, ali i Frankopani. Priprema se i danas te posjetitelji Bribira ne bi trebali propustiti priliku da ga kušaju. Jasno da uz prisnac ide i kvalitetno domaće vino.

Iz Bribira put nas vodi prema Ledenicama, jednoj od starohrvatskih općina u sklopu župe vinodolske, gradu koji je prilikom donošenja Vinodolskog zakona 1288. godine poslao tri predstavnika: dva svećenika, Ratka i Radoslava te satnika Dobrošu.

Ledenice

Ovaj stari grad sagrađen je na uzvisini od 260 m nad morem te kad mu se približavamo upravo se čini kao da raste pred našim očima. I danas ga neki nazivaju Kuginom kućom jer je nadahnuo Augusta Šenou na pisanje istoimenog djela. Ledenice su u srednjem vijeku smatrane ključem Vinodola jer su čuvale ulaz u dolinu. Kao krajiška utvrda uz gradove Slunj i Cetin Ledenice su tijekom 16. i 17. stoljeća štitile Primorje, Istru i Furlaniju od osvajača s istoka. Na najvišem dijelu brijega nalazio se frankopanski kaštel u kojem je često znao boraviti knez Dujam III. sin bana Nikole IV. Frankopana. Oko kaštela razvilo se naselje, a cijeli je grad bio opasan snažnim kamenim zidinama s okruglim kulama. Nisu samo zidine čuvale grad, nego i nepristupačne litice pa se smatralo da je neosvojiv upravo zahvaljujući svojem položaju. Sve je bilo podređeno obrani pa i zvonik župne crkve koji je štitio sam ulaz u grad. Broj vojnika je varirao od deset do sedamnaest, a 1657. u naselju je bilo i sto za oružje sposobnih ljudi. U grad se ulazilo s jugozapadne strane kroz velika vrata smještena pored crkve sv. Stipana. U novije vrijeme srušio se krov ove nekad bogato opremljene romaničke crkve. Ostalo je tek rasuto kamenje.

Osim Turaka, Ledenice i njihovu uskočku vojnu posadu često su napadali Mlečani koji su bili u dugotrajnom sukobu s Uskocima. Raseljavanjem Uskoka nakon mira u Madridu kojim je završio Uskočki rat (od 1614. do 1617. g. između uskoka i Mlečana) iz Ledenica odlazi uskočka posada. Potkraj 17. stoljeća Lika je oslobođena od Turaka pa Ledenice gube svoje strateško značenje. Preostala vojna posada napušta grad, a vremenom i stanovnici sele u podnožje. Ledenice su osuđene na propadanje. Stoga današnjem znatizeljniku nije ostalo mnogo, osim povijesne priče i pogleda kroz vjetrobransko staklo tijekom panoramske vožnje ovim krajem.

Po kamenim liticama, šibano snažnom burom raste slabo i zakržljalo raslinje. Najčešće se susreće borovica koju primorski puk naziva šmrikvica. U stara se vremena vjerovalo da u njoj žive zalutale ljudske duše. To cijelom stablu daje magičnu moć pa je korišteno u razne svrhe, od tjeranja zlih duhova do izazivanja vidovitosti. Vjerovalo se da će onaj tko na polnoćku sjedne na stolčić izrađen od šmrikvice moći prepoznati vješticu.

Stari grad – Novi Vinodolski

Na prilazu Novom Vinodolskom zamjećujemo Veli Osap, markantnu gradinu iz kasnog brončanog doba koju opasuje široki suhozid. Već na prvi pogled nam je jasno da dolazimo u grad duge povijesti.

Turističko središte Novi Vinodolski i povijesni Novi Grad poznat po Vinodolskom zakonu dva su lica iste medalje. Tragove antičke prošlosti arheolozi su otkrili na više mjesta. Na malenom otočiću Sv. Marine (u nazivu otočića krije se prastari titular sv. Marija ili Stomarina kako je to narod izgovarao), kojeg mještani od milja nazivaju San Marino, pronađen je natpis na kamenu koji spominje caricu Helenu, majku cara Konstantina Velikog. Na više mjesta u moru su pronađene amfore afričkog tipa.

Zanimljiva narodna priča kaže kako na otočiću ne mogu preživjeti zmije pa ugiba svaka koja se tamo nađe. Točno preko puta otočića nalaze se ostaci kanoantičke utvrde Lopar pored koje je prolazila rimska cesta za antički Senj (Senia).

Dolaskom Hrvata Lopar postaje župski grad u kojem su se nastanili Krčki knezovi odmah po preuzimanju vinodolskog posjeda 1225. godine. Stari Lopar bio je radi svojeg položaja uz more slabo zaštićen te novi gospodari odlučuju graditi novu, bolje zaštićenu utvrdu. Na strateški odabranom položaju grade novi grad, a oko njega unutar gradskih bedema ubrzo nastaje naselje.

Novljanski kaštel je primarno bio građen kao vojni objekt, ali i rezidencija knezova Krčkih. Stoga je raspolagao i određenom udobnošću koja je morala zadovoljiti potrebe plemkinja poput princeze Izote (Elizabete) d'Este koja se udala za Stjepana Frankopana, gospodara Novog Grada. Kaštel, kojeg Frankopani od milja zovu turan (naziv dolazi s Krka), više je puta preuređivan. Posljednji put ga je dao urediti Fran Krsto Frankopan pred ženidbu s groficom Julijom Naro. Tada je popravljen i opremljen raskošnom opremom dostojnom ove razmažene rimske plemkinje. Od skupocjene opreme nije se sačuvalo ništa jer su već po uhićenju Frana Krste Frankopana i Petra Zrinskog okolni plemići temeljito opljačkali njihove posjede. Senjski kapetan Gall opustošio je Novi. Odnijeli su sve što se moglo – tepihe, slike, namještaj, oružje. Sa zidova su skidali skupocjene kožne tapete, zatim vrata, prozore pa čak i podove i drvene grede. Tako ogoljeni frankopanski kašteli počeli su propadati. Njihovo održavanje je postalo preskupo pa su neki jednostavno napušteni, a nekima je održeno rušenje. Godine 1761. srušene su čak dvije trećine novljanskog kaštela! Ostalo je samo jedno krilo koje je znatno preuređeno i u njemu se između ostalog danas nalazi Narodni muzej i jedna ugaona kula nazvana "kvadrac" koju je pak uništila ruka neobrazovanog restauratora.

Novljanski kaštel je znamenit kao mjesto gdje je 6. siječnja 1288. godine sačinjen i potpisan Vinodolski zakon. Novljane su predstavljali Črna, dvornik cijeloga Vinodola i knezova Krčkih, zatim Petar, plovani, Vlkona Pribohna, satnik, Janac Saražin i Bogdan Vlčinić. U to feudalno doba kada je veći dio tada barbarske Europe bio još uglavnom nepismen vinodolski puk zapisuje svoje običajno pravo. Zapisuje ga vlastitim jezikom-hrvatskom čakavštinom i vlastitim pismom – hrvatskom uglatom glagoljicom. Posebno je zanimljivo da su pojedini članci zakona ograničavali samovolju knezova i svećenstva.

Zakon su donijeli predstavnici devet vinodolskih gradova: Novog Grada, Ledenica, Bribira, Grižana, Drivenika, Hreljina, Bakra, Trsata i Grobnika pred licem kneza Leonarda Frankopana. U uvodu su zapisali:

"Sabraše se na skup kako crkveni tako i svjetovni ljudi ... u želji sačuvati u cijelosti te stare dobre zakone koji su od njihovih predaka bili uvijek čuvani ..."

U spomen na Vinodolski zakon, a u povodu njegove 700. obljetnice postavljena je Fontana Vinodolskog zakona na istoimenom gradskom trgu ispred kaštela.

U središtu stare gradske jezgre stješnjen među gradskim kućama je stolna crkva sv. Filipa i Jakova za koju se vjeruje da je postojala već u doba donošenja Vinodolskog zakona. Više je puta dograđivana, a o jednoj takvoj dogradnji 1520. godine svjedoči natpis na vanjskom zapadnom zidu svetišta. Crveni zvonik je 1911. sagrađen na mjestu stare crkvice sv. Fabijana i Sebastijana, a crkva sv. Filipa i Jakova je tada dobila novo historicističko pročelje koje je projektirao poznati zagrebački arhitekt Vilim Rauscher.

Crkva je podignuta u rang stolne crkve dolaskom modruškog biskupa Kristofora, koji je u njoj i sahranjen. Grob mu krasi reljefno izvedena kamena ploča s likom biskupa u svečanom

ornatu i s tijarom na glavi. Od lika je, doduše, malo ostalo jer su brojna stopala tijekom niza stoljeća uglačala fine detalje odjeće i crte biskupovog lica.

U crkvi se nalaze drvorezbarene korske klupe iz druge polovice 17. stoljeća koje predstavljaju vrhunsko ostvarenje tadašnjeg obrta. Dio bogate crkvene opreme izložen je u gotičkoj crkvi sv. Trojice koja je uređena kao izložbeni prostor.

Znamenita obitelj Mažuranić obilježila je kulturnu povijest ne samo Novog Vinodolskog nego i cijele Hrvatske. Dovoljno je samo spomenuti čuvenog Ivana Mažuranića, bana Hrvatske i autora književnog remek-djela "Smrt Smail-age Čengića" koje je prevedeno na mnoge svjetske jezike.

Berba grožđa bila je jedan od najveselijih događaja u Vinodolu jer je tada birana najljepša trgačica koja bi dobila naziv Ružica. Prema legendi je 1600. godine za novljansku Ružicu izabrana Dobrica Sokolić, djevojka glasovite ljepote. Kako u životu veliko veselje često smjenjuje velika tuga, tako su veselje i pjesmu trgača grožđa zamijenili strah i očaj jer su u Novi upali Turci. Ugrabili su Dobricu i odveli ju u Travnik. Pričalo se da je završila u pašinom haremu. Dvojica mlađe braće kako su odrastali, tako su odlazili tražiti sestru, ali se nikad više nisu vratili. Treći, najmlađi brat, kad je stasao, pridružio se Turcima te je kao veliki junak stigao u Carigrad. Probio se do Omer-pašinog harema i tu našao sestru, ali je poginuo u borbi sa stražom. Kad je Omer-paša doznao razlog njegove pogibije, oslobodio je Dobricu iz harema. Nakon dvadeset godina vratila se u Novi te je njegovala stare roditelje do njihove smrti.

FRANKOPAN TORTA

Sjedamo u autobus i napuštamo drevni grad Novi Vinodolski. Vraćamo se u Crikvenicu u želji da ovaj izlet, kako to i priliči, završimo nečim slatkim. Odabrani desert doista je jedinstven u svijetu jer se u njemu može uživati samo u Hotelu "International". Radi se o izvanrednoj baroknoj Frankopan torti. Recept za ovu "slasticu s rodoslovljem" objavila je Eleonora Maria Risalia, kneginja od Eggenberga, u jednoj od prvih srednjoeuropskih kuharica poznatoj pod nazivom "Granatapfel" koja je izdana u Leipzigu 1709. godine.

Recept Frankopan torte je pomalo nedorečen kao i mnogi recepti toga doba. Nedostaju omjeri, a neki sastojci nisu u skladu s današnjim prehrambenim navikama, poput loja i svinjske masti. To je u pravom smislu barokna torta – bogata okusom, raskošna izgledom i pomalo "teška" za današnji ukus. Sastoji se od mnogo slojeva lisnatog tijesta i još više začina: cimeta, muškarnog oraščića, limuna, pistacija, pečenih badema i vanilije povezanih tučenim slatkim vrhnjem i svježim voćem. Recept Frankopan torte je obnovljen 1993. godine te od tada u ovoj deliciji može uživati široki krug ljubitelja slastica.

SAŽETAK

U uvodnom dijelu govori o koncepciji jednog kulturnog itinerera kroz Vinodol, koji je prvi puta bio predstavljen 1995. godine. Izlet "Frankopanski Vinodol" prezentira povijest Vinodola i čuvene hrvatske plemićke obitelji Frankopan. Obuhvaćene su različite teme koje čine dio svakodnevnog života Vinodola: od frankopanskog graditeljstva, narodne nošnje, tradicijskih napjeva, kulinarskih specijaliteta do slikarstva i književnosti. Izlet se povremeno

organizira i predstavlja atraktivan turistički proizvod koji obogaćuje ponudu priobalnih turističkih rivijera te doprinosi očuvanju i revitalizaciji kulturnog blaga Vinodola i promociji kulturnog identiteta ove sredine.

Ključne riječi:

Turizam, kultura, izletnička tura, Vinodol, Frankopani, kulturna baština

LITERATURA:

1. Hitrec, Tomislav (1995.), Kulturni turizam, savjetovanje: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske, Zbornik radova, Zagreb, str. 99-102.
2. Laszowski, Emilij (1923.), Gorski Kotar i Vinodol, Matica hrvatska, Zagreb
3. Matejčić, dr. Radmila (1987.), Crikvenica – područje općine, Mala turistička monografija, Crikvenica
4. Matejčić, dr. Radmila (1981.), Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola, Vinodolski zbornik br. 2, Crikvenica
5. Matejčić, dr. Radmila (1983.), Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola – umjetnička baština Vinodola od XV do početka XIX stoljeća, Vinodolski zbornik br. 3, Crikvenica
6. Matejčić, dr. Radmila (1988.), Arhitektura u Vinodolu, Prošlost i baština Vinodola, katalog izložbe, Zagreb
7. Pavličević, dr. Dragutin (1981.), Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama, Vinodolski zbornik br. 2, Crikvenica
8. Kabalin, Srećko (1989.), Novi Vinodolski, Mala turistička monografija, Zagreb
9. Jurdana, dr. Stanko (1983.), Klovićevim tragom po njegovom zavičaju nakon 400 godina, Vinodolski zbornik br. 3, Crikvenica
10. Ježić, Davorin (1991.), Dvije novljanske legende, Vinodolski zbornik br. 6, Crikvenica

Bilješka autorici:

Sanja Škrgatić (r. Bedenk), Crikvenica, profesor, organizator kulturnih djelatnosti, ravnatelj Ustanove u kulturi "Dr. Ivan Kostrenčić" u Crikvenici